

תעוועי הזמן: בזמן הווה, ישראל 2017

קולם של תלמידים

עידן ירון מקשיב לתלמידים. הוא מביא את קולותיהם, על הסתירות והמתחים שבהם ועם מטפורות שדומה כי לא השתנו זה מאות שנים. בית הסוהר, למשל, עודנו שולט בכיפה, גם אם אזיקיו אלקטרוניים. עם זאת כאשר שואלים תלמידים על בית הספר ועל המורים, הם מגלים אהדה

עידן ירון

מחקר שארך יותר משנה העברתי סדנאות ב־12 כיתות (בשכבה ט' ו־י') בעשרה בתי ספר (ממלכתיים ופרטיים במגזר היהודי), שהקיפו כ־300 תלמידות ותלמידים. המחקר, שנערך במסגרת מכון מופ"ת, נועד להציג לראשונה – לקובעי מדיניות, מקבלי החלטות, אקדמאים, אנשי מקצוע, אמצעי תקשורת והציבור הרחב – את קולם של התלמידים, קול שלא נשמע בדרך כלל באופן צלול וברור ולפיכך גם לא זוכה להתייחסות מתאימה.

קול זה עלה מסדנאות בנות שני שלבים שהתקיימו בבתי ספר שונים ברחבי הארץ. בשלב הראשון התבקשו התלמידים והתלמידות לענות בכתב על סדרת שאלות הנוגעות לאופן שבו הם תופסים וחווים את בית הספר ככלל ואת בית הספר שלהם בפרט. לאחר עיבוד החומר וניתוחו התקיים השלב השני, ובו לובנו בדיון פתוח נושאים שעלו מתשובות התלמידים במפגש הראשון. הדיון נפתח בשאלה: "אם היו מאפשרים לכם להשמיע את קולכם ולהשפיע על מערכת החינוך ועל בית הספר, מה הייתם רוצים לומר?".

היעדר קול

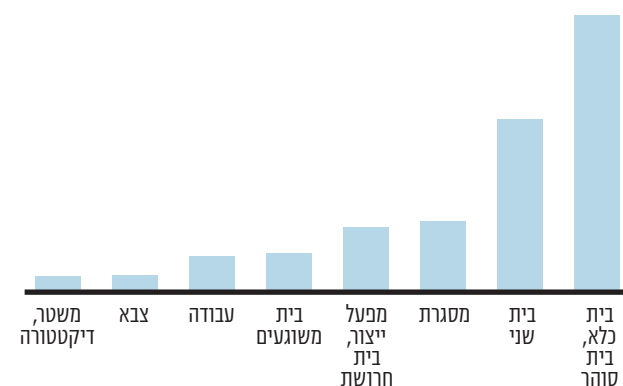
כדי שהתלמידים יוכלו להשמיע את קולם, עליהם לעמוד בשני מבחני סף: יכולת ביטוי סבירה בכתב ובעל פה וכושר הפשטה. כאשר ביקשתי להביא את קולם של התלמידים במערכת החינוך שלנו, התברר לי שתלמידים בבתי ספר לא מעטים ברחבי הארץ אינם עומדים במבחני סף אלה ושברוב בתי הספר יש כיתות (בכל שכבה) שתלמידיהם אינם עומדים במבחני סף אלה.

ד"ר עידן ירון הוא מרצה בכיר לסוציולוגיה במכללה האקדמית אשקלון ומתמחה בין השאר בסוציולוגיה של בתי ספר. מבין פרסומיו: "תמונות מחיי בית הספר" (בשיתוף יורם הרפז, 2015).

קטגוריות נוספות המאפיינות את חיי בית הספר: "שעמום"; "עצבים", "עייפות". כדי לעמוד על התופעה האחרונה, שאלתי באחת הכיתות "כמה שעות אתם ישנים בלילה?". רוב התלמידים והתלמידות השיבו כי הם ישנים שש שעות ופחות; מיעוט ישנים שבע או שמונה שעות; כשליש השיבו שהם מגיעים לבית הספר "מתים מעייפות" ומתקשים להתרכז וללמוד. על השאלה "מי נרדם במהלך השיעורים?" השיבו כשליש מהתלמידים בחיוב. התלמידים ציינו כי "בשיעורים משעממים כולם נרדמים".

מטפורות

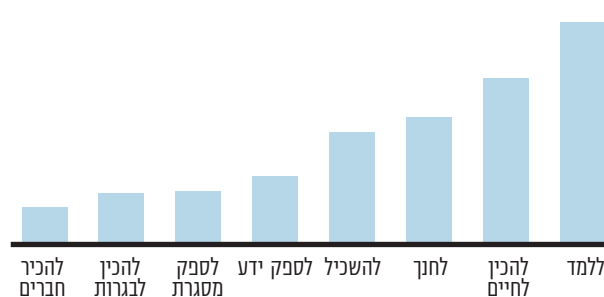
להלן התפלגות התשובות על השאלה "אנא השלימו את המשפט: בית הספר הוא כמו... (אתם יכולים לתת יותר מתשובה אחת – אפילו תשובות רבות)", לפי שכחיות:

התשובה שהתקבלה בשכחיות הגבוהה ביותר היא כצפוי "בית כלא / בית סוהר". התלמידים הסבירו בדיון הפתוח: "יש מדורדרים, יש כאלה שלומדים ורוצים לצאת לחופשי, ויש מורים שהם שוטרים או סוהרים"; "המורים מסתובבים עם מפתחות התאים"; "בשניהם אתה יושב וטובל"; "יש הפסקות קצרות, כדי להסתובב בחצר ולעשן".

התשובה שהופיעה בשכחיות הבאה: "בית שני". התלמידים הסבירו: "ככה המורות אומרות; אבל זה לא בית, זה בית ספר"; "מבלים כאן חלק גדול מהיום"; "רוב האנשים שאנחנו מכירים ואנחנו אוהבים נמצאים פה"; "התלמידים הם כמו אחים ואחיות שלנו"; "המורה היא כמו אימא שלנו, תמיד צועקת עלינו". אחד התלמידים אמר: "בית, אבל לא שלי"; אחר: "בית שני, שאתה לא שמח לחזור אליו כל בוקר".

באשר לקטגוריה "מפעל ייצור / בית חרושת" התלמידים הגדירו: "מפעל ייצור של אנשים מתורבתים"; "מפעל לרובוטים"; "התלמידים עוברים בסרט נע"; "מכונת לימודים / ציונים", "בית חרושת לציונים". קטגוריות מעניינות נוספות: עבודה – "שחייבים ללכת אליה"; צבא – "מחייבים ללבוש בו מדים"; משפחה – "ברגע שקורה משהו, כולם יודעים"; בית זונות או ברוך – "כל אחד עושה מה שבא לו"; ממלכה – "המנהל הוא המלך, המורים הם השרים התלמידים הם הנתונים"; רכבת הרים או רכבת שדים – "יש עליות ומורדות – לפעמים אתה מרגיש שכל העולם מתהפך עליך"; שדה קרב – "כל היום נלחמים על תשומת הלב של המורים ועל הציונים"; בית כנסת – "ההורים מכריחים ללכת אליו בשבת בבוקר"; חדר מיון – "רק מי שצועק מקבל טיפול"; משחק – "צריך להבין את הכללים שלו ולנחש מה אחרים רוצים". תלמידים יצירתיים במיוחד ציינו גם: ים – "לעולם לא תוכל לדעת לאן הגלים ישטפו אותך"; אבטיח – "תמיד תיתקל בגרעינים שחורים"; שור – "תמיד תפחד ממנו ותנסה לברוח ממנו".

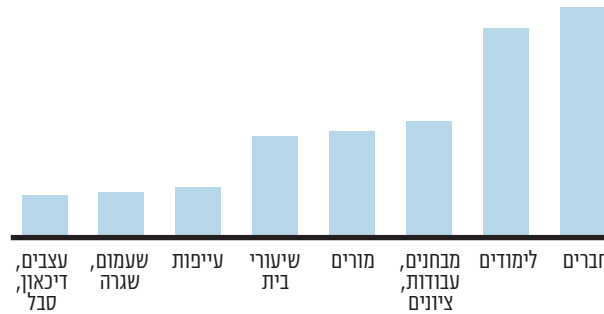
מתברר שהתלמידים השכילו למנות את המטרות הרשמיות של בית הספר. יש לשים לב שתשובות כגון "הקניית ערכים", "פיתוח חשיבה" ו"הרחבת אופקים" הופיעו בשכחיות נמוכות מאוד, ולכן אינן מופיעות בתצוגה כלל.

באשר לתשובה "בית הספר נועד לספק מסגרת", התלמידים הבהירו בדיון הפתוח כי לדעתם המסגרת נועדה "לשחרר את ההורים", "להעסיק את התלמידים", "להעביר את הזמן", "למנוע הירדררות לדברים מסוכנים".

בשלב זה נשאלה השאלה: "אילו מטרות מיושמות הלכה למעשה?". התמונה התבררה כמורכבת יותר. הנה כמה תשובות טיפוסיות: "כל המטרות לא מיושמות"; "בית הספר משמש בעיקר כבית ספר – זאת המטרה, אבל היא לא באמת ממומשת"; "המציאו את בית הספר בשביל ללמוד, אבל בתכלס – פוגשים פה חברים"; "יש בית ספר כי יש חוק חינוך חובה"; "בית הספר בעיקר מכין אותנו לבגרויות, אבל גם בזה הוא לא תמיד מצליח".

אסוציאציות

להלן התפלגות התשובות על השאלה "כאשר אני אומר בית ספר, על מה אתם חושבים? אנא רשמו את הדברים הראשונים שעולים בדעתכם". הנה התוצאות, לפי שכחיות:

כאשר התלמידים התבקשו להציע אסוציאציות בהתייחס לבית הספר, התשובות השכיחות ביותר היו "חברים" ואחר כך "לימודים". תלמידים אמרו: "ברור שהתלמידים מעדיפים ככלל את החברים על פני הלימודים"; "בית הספר הוא מוסד לימודי, אבל כאשר אתה מגיע לפה יש לך חברים".

התלמידים הסבירו ששתי הקטגוריות משלימות זו את זו, ומנוגדות רק לעתים רחוקות: "חברים יכולים לסייע בלימודים"; "חברים מעוררים בך רצון ללמוד"; "בלי חברים זה לא היה כיף ללמוד – היה יבש, משעמם יותר"; "בלי חברים לא נוכל להתמסר ללימודים"; אבל גם: "צריך לדעת לפעמים להבדיל בין המעגלים"; "אם זה מפריע, צריך לדעת להגביל את זה".

הקטגוריות השכיחות ביותר לאחר "חברים" ו"לימודים" הן "מבחנים / עבודות / ציונים"; "מורים"; "שיעורי בית".

חשיבות ההקשבה לקולם של התלמידים

התבטאויות שונות של תלמידים ותלמידות ממחישות את חשיבות ההקשבה להם. הנה אחדות מהן, על "מקומם של התלמידים (והמורים)": "בית הספר צריך להתאים את עצמו לתלמידים, לא רק התלמידים צריכים להתאים את עצמם לבית הספר"; "יש תלמידים שונים עם צרכים שונים – בית הספר צריך להסתגל לצרכים של תלמידיו"; "המורים אומרים שהם באים לבית הספר בשביל התלמידים, אבל זה לא נכון; המורים צריכים אותנו, לא פחות מאשר אנחנו צריכים אותם".

והנה כמה אמירות נבחרות נוספות שהשמיעו התלמידים: "יש לאפשר לתלמידים יותר מקום להשמיע את קולם"; "המחנכים והמורים לא מערבים אותנו מספיק – לא שואלים מה באמת טוב לנו, מה אנחנו אוהבים. יש להקשיב לנו יותר ולעודד יוזמות שלנו"; "צריך לאפשר לתלמידים להביע את דעתם בכל נושא משמעותי המתיחה לבית הספר"; "צריך לתת לתלמידים יכולת השפעה רבה יותר על הנעשה בבית הספר"; "קולם של התלמידים צריך להישמע לא רק במסגרת מועצת התלמידים, אלא באופן רחב הרבה יותר"; "צריך להוסיף כוח לתלמידים".

סקירת הממצאים ממעוף הציפור

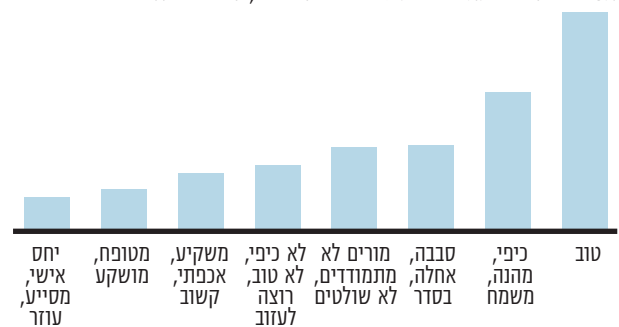
אסוקר להלן את הנושאים הבאים: מטרות בית הספר; אסוציאציות; מטפורות; מחשבות ורגשות כלפי בית הספר; נקודות לשיפור בבית הספר; נקודות לשימור בבית הספר. חשוב להדגיש שמכיוון שהתלמידים ענו יותר מתשובה אחת על כל שאלה, הנתונים שלהלן מציגים את שכחיות התשובות ולא את מספר התלמידים שהשיבו.

מטרות בית הספר

להלן התפלגות התשובות על השאלה "מהן לדעתך מטרות בית ספר", לפי שכחיות:

מחשבות ורגשות כלפי בית הספר

להלן התפלגות התשובות על השאלה "מה אתם חושבים על בית הספר שלכם ומה אתם מרגישים כלפיו?", לפי שכיחויות:

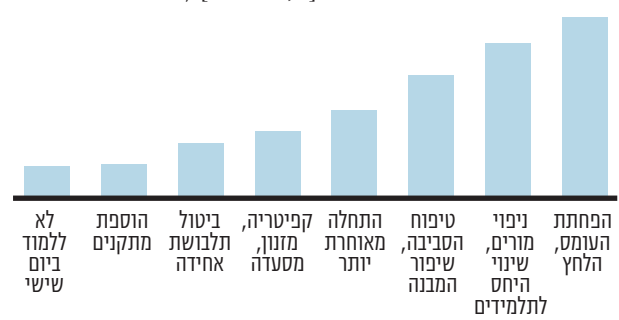
התוצאות בהקשר זה מקוטבות יותר.

רוב המשיבים מייחסים לבית הספר ביטויים חיוביים, כגון טוב; כיפי / מהנה / משמח / נחמד / נוח; אוהב; סבבה / אחלה / בסדר; משקיע / אכפתי / קשוב; מטופח / מושקע; מגלה יחס אישי / מסייע / עוזר; מעולה / מצויץ / מעולה / מדהים; מושלם; חיבור / שייכות / משפחתיות; יוצר תחושת ביטחון; מעניק חופש / שחרור / עצמאות. בפן השלילי תלמידים מבתי ספר "חוקים" מציינים כי בית הספר שלהם מתנשא / פלצני / יומרני. תלמידים מבתי ספר "חלשים" מציינים כי בבית הספר שלהם מורים לא מתמודדים / לא שולטים בכיתה / יוצרים אווירת חוסר ביטחון. בית הספר נתפס לפיכך כלא כיפי / לא טוב / מגעיל / מוזנח. בהתאם לכך, תלמידים אומרים שהם חשים שנאה / זלוזל / לא אוהבים / רוצים לעזוב. בתי ספר מסוימים מעוררים ביטויים שליליים חריפים במיוחד: "זה המיץ של הובל; זה בית ספר של שאריות"; "האנשים הכי נוראים מגיעים לבית הספר הזה"; "מפחיד להיות פה; אלימות, לא מטפלים בכלום".

בעוד שהגישה כלפי בית ספר בכלל שלילית יחסית (ראו: "בית ספר הוא כמו בית סוהר"), הגישה כלפי בית הספר שבו התלמידים לומדים חיובית בדרך כלל, אם כי לא נלהבת. להערכתך, תופעה זו נובעת בין השאר מדיסוננס קוגניטיבי – קיומם, בהקשרם של התלמידים, של שני פרטי מידע שאינם עקיבים פסיכולוגית ולפיכך מעוררים הנעה עזה להביא להתאמה ביניהם: "אני מבלה את מיטב ימי ושעתיי בבית הספר" – "בית הספר לא טוב". ואכן, קשה לחיות עם מסרים מנוגדים כל כך.

נקודות לשיפור בבית הספר

להלן התפלגות התשובות על השאלה "ציינו דבר אחד שהייתם רוצים לשנות בבית הספר שלכם. [ועוד אחר...]", לפי שכיחויות:

מה התלמידים והתלמידות מעוניינים לשפר בבית הספר שלהם?

בשל חשיבות העניין, אמנה נקודות אלו אחת לאחת.

ראשית, לתשומת לבו של שר החינוך, התלמידים מבקשים להפחית את העומס / הלחץ. התלמידים מסבירים: "לא ברור איך אנשים בכלל שורדים"; "לוח השעות ועומס העבודה של בית הספר אינו מאפשר חיים מחוץ ללימודים"; "נדרשת מערכת שעות מאוזנת יותר"; "שעות הלמידה בבית הספר רבות מדי"; "המבחנים והמטלות האחרות רבים מדי ולא מתואמים"; "בגיל הזה זה מטריף אותנו ומפחית את רמת ההישגים".

שנית, לנפוח מורים לא מתאימים / לשנות את היחס של המורים לתלמידים: "צריך להחליף מורים לא מתאימים: לא מקצועיים, לא יודעים ללמד, חסרי תשוקה למקצוע, לא יודעים להחזיק כיתה, משעממים, לא מעניינים, לא חברתיים, לא מתייחסים, קשוחים מדי, לא נחמדים, לא מכבדים, עצבניים, ממורמרים, לא אכפתיים, לא מחוברים, לא קשובים, לא ערכיים, מפלים לרעה". רבים סבורים כי "המורים לא מבינים את הצרכים שלנו"; "התחושה היא שהמורים נגדנו, במקום להיות אתנו; הם מענישים על כל בעיה קטנה"; "המורים אף פעם לא מודים בטעויות – הם תמיד 'צורקים'". יש טוענים כי "המחנכים והמורים חושבים יותר מדי שהם ההורים שלנו, מתערבים בחיינו וחונקים אותנו. הם כל הזמן אומרים לנו מה לעשות ואיך להתנהג". תלמידים מתלוננים כי מורים מסוימים "שומרים טינה

התלמידים מנו את המטרות הרשמיות של בית הספר. "הקניית ערכים", "פיתוח חשיבה" ו"הרחבת אופקים" הופיעו בשכיחויות נמוכות מאוד, ולכן אינן מופיעות בתצוגה כלל

כלפי תלמידים, וזה משפיע על כל מהלך הלימודים בבית הספר"; "מי שלא באה למורה בטוב, חבל לה על הזמן"; "מורים לפעמים מתעלקים על בן אדם אישית"; "מחנכים מעדיפים תלמידים מצטיינים ומפלים תלמידים ממוצעים"; "מורות מסוימות משפילות ילדים בטעויות אחר – נכנסות לכיתה ומתחילות לצרוח מול הפרצוף לפני כל הכיתה (על איפור, הופעה ללא סמל בית הספר וכדומה)". תלמידים פוסקים: "צריך להבהיר לכל מורה במדינה: נאה דורש, נאה מקיים. יש מורים שבאמצע השיעור מסתכלים בטלפון הנייד, ואפילו עונים; ובהכללה: יש מורים שלא מתאימים לעבוד עם ילדים".

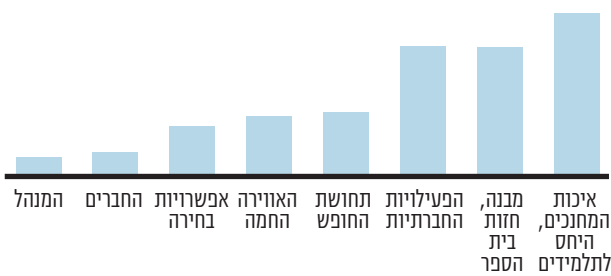
שלישית, לטפח את הסביבה / לשפר את המבנה, הכיתות והתנאים בהן: "מבנה פתוח"; "מבנה מרכז פחות – צבעוני יותר"; "הרחבת כיתות"; "כיסאות נוחים יותר בכיתות"; "הוספת פינות ישיבה"; "שיפור המזגנים – כשאין מזגנים כולם עצבניים"; "התקנת לוקרים". רביעית, להתחיל מאוחר יותר: "אנחנו מבלים, וקשה לנו לקום מוקדם בבוקר – ככה כולם מותשים"; "בבוקר אני לא זוכרת מה אני לומדת"; "בבוקר אני לא קיימת".

חמישית, להקים קפיטריה / מזנון / מסעדה – בחינם או בהנחה ניכרת.

שישית, להביא לחופש לבוש מוחלט / לבטל את התלבושת האחידה ואת מגבלות הלבוש הנוספות. זהו עיסוק אופייני במיוחד לבנות. תלמידה: "אם במסעדה ובקולנוע את יכולה ללכת איך שאת רוצה, למה שיגבילו אותך בבית הספר?"; תלמידה: "מפלים את הבנות בצורה מטורפת. למה בן יכול ללבוש מכנסים קצרים, או עם קרעיים,

ובת לא? מה זה משנה שאני בת?" – תלמידה: "לבנות אסור לבוא עם מכנסונים, ובנים יכולים ללבוש כל דבר בלי שמעירים להם: לבנות מעירים על שורטס ועל חולצה גזורה, ולבנים לא"; תלמידה: "גם לבנים רואים את התחת, וזה לא בדיוק נעים לנו". שביעית, להוסיף מתקנים: חדר כושר, בריכה, אולמות ספורט, ברזיות (עם גישה לבקבוקי מים) ועוד. שמינית, לא ללמוד בימי שישי.

להלן התפלגות התשובות על השאלה "מה הייתם רוצים שלא ישנו בבית הספר שלכם?", לפי שכיחויות:

מתגלה כאן תמונת ראי של ה"נקודות לשיפור". תלמידים רבים מבקשים לשמר בבית הספר את "איכות המורים / היחס של המורים לתלמידים": "רואים אותי כאן; אינני רפאים"; "ההרגשה הכללית היא שאכפת מאתנו"; "המורים הם חלק משמעותי בחיים שלנו, הם גורא משפיעים עלינו"; "יש מורים שמדברים אתך גם כשלא מבקשים מהם"; "מי שבאמת אכפת לו, אני פותח בפניו את הלב"; "יהיה יום אחד שהתבאסתי בשיעור, והמחנכת ממש לא התייחסה לזה. מורה אחר בא ושאל אותי מה קרה, וזה עשה לי טוב"; "אנחנו מתחברים במיוחד למורה צעיר יחסית, פעיל ומתעניין חברתי. אתה מרגיש שיש לך חבר נוסף בבית הספר – זה לא בדיוק חבר, אלא דמות סמכותית שאתה מחובר אליה, כמו אבא שלך בבית הספר. אתה מגיע לשיעורים שלו מתוך רצון ללמוד, בגלל שאתה מכבד אותו"; "העיפו אותי מהשיעור. ישבתי בחוץ. מורה באה, ישבה על ידי והתחילה לדבר אתי. היא פשוט הבינה. היא הקדישה לי זמן, למרות שהיה לה מה לעשות"; "הייתי בשיעור ואני והמורה היינו עצבניים. הוא הוציא אותי מהשיעור, לקח אותי לחדר ודיבר אתי במשך שעה ומשהו על האופי שלי והאופי שלו; על החיים שלי והחיים שלו. הרגשתי ממש טוב"; "בתקופת המלחמה, המורה שלחה לכל תלמיד הודעה אישית שונה, שבה היא שאלה איך אתה מרגיש והאם אתה בסדר. זה ממש נגע ללב".

התייחסות למקצועות לימוד

כללל, התלמידים מבקשים חופש בחירה של מקצועות / מגמות הלימוד: "לכל ילד החלום שלו ותכנית החיים שלו – צריך לאפשר הרבה יותר בחירה"; "צריך ללמוד רק מה שאוהבים".

רבים מעוניינים בדגש על מקצועות הומניים ואמנותיים: "גם המקצועות ההומניים והאמנותיים מפתחים את החשיבה והיצירתיות"; "לעתים נדמה שמי שלומד מקצועות הומניים ואמנותיים נחות ממי שלומד מקצועות ריאליים"; "יש להציע מגוון מקצועות בחירה הומניים ואמנותיים, ולעודד השתתפות בהם".

מתמטיקה: לא כל התלמידים תמימי דעים בנוגע לחשיבות למידת מתמטיקה במתכונת של 5 יחידות, והם מעלים סימני שאלה על מידת השימושיות שלה. התלמידים מזהים מתמטיקה עם קושי, ורבים מבקשים ללמוד 3 או 4 יחידות בלי שהרבר ייחשב פחות ערך

או יגביל את אפשרויות חייהם בעתיד. תלמידים אומרים: "למה אני צריכה ללמוד משוואות שלא יעזור לי בחיים?"; "למה צריך ללמוד נוסחאות; מה זה עוזר בחיים?"; "הרבר השימושי היחיד במתמטיקה הוא אחוזה"; "צריך לבטל את המתמטיקה. צריך לדעת לוח הכפל כדי לקנות ארטיקים, וזהו". לדעתם, "המערכת בכלל ובית הספר כפרט מייחסים חשיבות יתר למתמטיקה"; "מתמטיקה לא צריכה להיות מקצוע חובה"; "כולם צריכים ללמוד מתמטיקה בסיסית; מתמטיקה מתקדמת – בחירה בלבד"; "המתמטיקה הנלמדת בבית הספר לא קשורה בכלל לחיים".

תרבות ישראל, תנ"ך: תלמידים רבים מחייבים את לימודי תרבות ישראל ותנ"ך; אולם רבים מבקשים גם חופש בחירה בתחומים אלה (3 יח"ל): "השיעור בתרבות ישראל מתאים אולי למסגרת חוגים, אבל לא לכולם"; "אין לקיים כפייה רתית ולחייב חילונים ללמוד תנ"ך במתכונת מוגברת"; "שיעור הרוח היהודית הוא שיעור כפייה רתית – שיעור מיותר לגמרי"; "אנחנו לא מאמינים באלוהים, ולא מעוניינים בשיעורי רת";

היסטוריה: התלמידים נחלקים לאלה המבקשים להתייחס הרבה יותר להקשר העולמי ולא לה המבקשים להתייחס להקשר היהודי-ישראלי בלבד. תלמיד: "שיעורי ההיסטוריה מתייחסים רק להקשר היהודי, ואנחנו לא באמת מקבלים השכלה כללית"; תלמיד אחר משיב: "מה ציפית, שייתנו לנו ללמוד היסטוריה של עם אחר? כל אחד לומד היסטוריה של העם שלו". בכל מקרה, "כשמלמדים על מלחמת העולם השנייה מתייחסים לשואה היהודית בלבד; לא מלמדים דבר על מלחמת העולם הראשונה"; "לא לומדים כלל היסטוריה של לאומים אחרים, ולא לומדים על תרבויות ועל דתות אחרות". (התלמידים משיבים כי "מעולם לא פתחו את הברית החדשה"; מעטים "פתחו את הקוראן" במסגרת מגמה מתאימה).

לשון: תלמידים רבים רואים מקצוע זה כ"מיותר" ואפילו "הזוי". תלמיד: "בית הספר מחייב ללמוד נושאים הזויים, כמו לשון. כללי הלשון לא מעניינים אף אחד". בכל מקרה, הוא נחשב (לצד המתמטיקה

התלמידים הבהירו בדיון הפתוח כי לדעתם המסגרת נועדה "לשחרר את ההורים", "להעסיק את התלמידים", "להעביר את הזמן", "למנוע הידרדרות לדברים מסוכנים"

והאנגלית) למקצוע "קשה". כללי הרקדוק והתחביר נתפסים כ"שטויות". התלמידים מתנגדים לתפיסת ה"תקניות" של השפה, המביאה להתאבנות ולהפחתת ערכה של השפה כמתחרשת וחיה. הם מחייבים לימוד "עברית" (ולא "לשון"); "הבנת הנקרא" ו"הבעה בכתב ובעל פה".

אקטואליה: תלמידים רבים מאוד מציינים שבבית ספרם לא מתקיימות מסגרות לדיון בנושאים אקטואליים. גם כאשר מתרחשים אירועים בעלי משמעות ישירה לנושאים חינוכיים והוראתיים העומדים על הפרק, בדרך כלל לא מתקיימים דיונים כאלה באורח שיטתי: "אין בבית הספר ובכיתות הלימוד שום מסגרת לדיון בנושאים אקטואליים"; "לא מדברים אתנו – אפילו בשעות מחנך – על חיי היומיום שלנו ועל הנעשה במדינה ובעולם"; "בשיעורי חינוך לא עושים כלום – רואים סרטים".